

Vztah [1991]

Ve filosofii náleží pojem vztahu k nejopomíjenějším a také k nejnejasnějším vůbec. Nejprve bychom si tedy měli objasnit, proč tomu tak je. Základním nedostatkem, který má na svědomí většinu konfuzí a s nimi spojených potíží, je nedostatečné rozlišování mezi pojmem vztahu a mezi vztahem samotným. Obvykle se uvádí, že vztah je už od dob Aristotelových uváděn jako jedna z kategorií, tj. nejobecnějších pojmů. Každý pojem je však pojmem něčeho, co míní, resp. k čemu se vztahuje. K čemu se tedy vztahuje pojem „vztahu“? Tady jsme u první nesnáze: podle Aristotela jsou ve vztahu takové věci, které jsou nějak vzhledem k něčemu jinému, dalšímu. Ale co tento vztah sám? Vztahuje se také k něčemu? Je to vůbec nějaká věc? Tak třeba stůl a židle se navzájem k sobě nějak vztahují: stůl se vztahuje k židli a židle se vztahuje ke stolu. Vztahuje se k něčemu také jejich vzájemný vztah? Je to ostatně jeden vztah, anebo to jsou spíše dva vztahy? Aby byl nějaký vztah možný, je zapotřebí, aby tu byly nějaké dvě věci, které by se k sobě mohly vztahovat. Je však tento jejich vztah nějakou třetí věcí? Pokud ano, pak by tu už byly tři věci, z nichž každá by se mohla vztahovat k ostatním dvěma. Může se židle vztahovat opravdu nejenom ke stolu, ale také ke svému vztahu ke stolu? O takových mrtvých předmětech, jako je stůl a židle, to asi předpokládat nemůžeme, ale mohlo by to platit např. o živých bytostech, zcela jistě však o člověku. Krásně si s touto myšlenkou uměl vyhrát třeba Kierkegaard. Pokud sám vztah žádnou takovou třetí věcí není a nemůže se proto sám k ničemu dalšímu vztahovat, je tu další nesnáz: jak vůbec může náš pojem vztahu odpovídat skutečnému vztahu, když se sám k něčemu vztahuje, zatímco skutečný vztah sám se k ničemu dalšímu nevztahuje? Už sama o sobě nám tato otázka musí být připomínkou, že vztahy mezi pojmy jsou jistě zcela odlišné než vztahy mezi věcmi. A k tomu přistupuje další, již třetí nesnáz: každý pojem se vztahuje ne pouze k tomu, čeho je pojmem, ale navíc ještě k myšlenkovému modelu toho, k čemu se (ještě i za pomoci tohoto modelu) vztahuje. Není divu, když z toho někdo chce snadno vybruslit tím, že veškeré vztahy odkáže do oblasti naší subjektivity a jako opravdové skutečnosti bude uznávat jen tzv. věci (tj. věci o sobě, bez jakýchkoliv dalších vztahů). Ale to už vůbec není žádné řešení. Kdyby nebylo ve světě vztahů a souvislostí, svět by vůbec nemohl existovat. Izolovaná kvanta energie a izolované částice, mezi nimiž by nemohlo dojít k žádné interakci, by se nikdy nestaly reálnými kvanty a reálnými částicemi, protože právě k tomu potřebují nesmírně mnoho jiných kvant a částic dalších, k nimž se vztahují a které se vztahují k sobě navzájem i k nim samotným. Bylo by dokonce možno říci, že svět je založen na vztazích mnohem spíše, než na nějakých „věcech“, které jsou navzájem ve vztazích. Vždyť co jsou vlastně tyto „věci“ jiného než také jen nejrozmanitější vztahy: to nejzákladnější, co může zakládat vztah k něčemu jinému, je ta nejmenší událost, která se vztahuje k jiné takové nejmenší události tím, že na ni reaguje. Sama taková událost však není „věc“, nýbrž událostné dění krátkého trvání, a její interakce s jinou událostí je také událostné dění, byť nikoliv samostatná událost.

3. 6. 1991

Zřejmě přípravné poznámky [pozn. red.]

O vztahu můžeme mluvit – ostatně jako o čemkoliv jiném – především ve dvojitým smyslu. Můžeme mít na mysli především pojem vztahu anebo to, k čemu se tento pojem vztahuje, čeho je pojmem. Většina filosofických slovníků uvádí na prvním místě Aristotela, který zařadil vztah mezi kategorie, tj. nejobecnější pojmy, které už nelze vymezit klasickým způsobem tak, že udáte obecnější pojem a druhovou odlišnost. To má své oprávnění, pokud jde jen o dějiny pojmové výbavy různých myslitelů, ale nemůže to dostatečně vyložit, co je příslušným intencionálním korelátom onoho pojmu. Tak, jako nelze vyložit obsah pojmu „trojúhelník“, aniž byste od pojmu přešli k tomu, čeho je pojmem, totiž k samotnému trojúhelníku, tak nelze vyložit obsah pojmu „vztah“ bez toho, že přejdete k samotnému vztahu, který nesmí být s pojmem vztahu zaměňován. Přesné odlišování vztahu od pojmu vztahu je mimořádně důležité zejména proto, že musíme na jeho základě respektovat významný rozdíl mezi dvojitým druhem vztahů, totiž mezi vztahy skutečnými a mezi vztahy pojmovými (tj. vztahy mezi pojmy); někdy se mluví taky o rozdílu mezi vztahy reálnými, konkrétními a vztahy abstraktními, ale toto druhé dělení je málo výstižné a nepřesné. Zkoumání vztahů mezi pojmy náleží do logiky, kdežto zkoumáním skutečných vztahů se zabývají kromě filosofie především vědy. To ovšem neznamená, že celá otázka vztahů je nějakou odtažitou záležitostí odborníků. Právě pro každodenní život člověka jsou mnohem významnější vztahy než věci či předměty, které do oněch vztahů vstupují nebo do nich jsou zatahovány.

Pojem vztahu náleží buď k nejpomíjenějším anebo k nejnejasnějším vůbec. Pokusme se nejprve naznačit, proč tomu tak je. Máme-li rozumně mluvit o vztahu, musíme pozorně rozlišovat mezi samotným vztahem a pojmem vztahu. Jakmile to však učiníme, vzniká nový problém, totiž problém pojmového rozlišení mezi několika druhy vztahů, které se nezdají spolu mít mnoho společného, takže je otázkou, můžeme-li je shrnout pod jeden pojem, anebo je-li jim společné jen to jméno. Předně tu jsou vztahy mezi pojmy, tj. vztahy logické; za druhé tu jsou vztahy mezi skutečnostmi, mezi jsoucnými, tedy vztahy ontické (a ty zase mohou být buď jen myšlené, někdy říkáme ideální, a jindy reálné a efektivní). A třetí skupinu představují vztahy mezi pojmy na jedné straně a mezi tím, k čemu se vztahují; přesně vzato jde zase ještě o dvojí od sebe se lišící vztahy pojmu jednak k jejich příslušným intencionálním objektům a na druhé straně o vztahy těchto pojmu (a za pomoci intencionálních objektů) k reálným skutečnostem, které proto chápeme jako předmětné. Z toho vyplývá, že každý pojem má vlastně dvojí intencionální korelát, a to platí samozřejmě i pro pojem vztahu. Tento pojem se jednak vztahuje ke vztahu jakožto k intencionálnímu objektu, s nímž tvoří nerozlučnou dvojici, a pak se celá tato dvojice vztahuje k nějakému skutečnému vztahu jakožto ke svému společnému intencionálnímu korelátu. Uvědomíme-li si tuto složitou situaci, jsme s to nahlédnout problematičnost pokusů o obsáhnutí této členitosti jedním jediným pojmem „vztahu“. Všechno se zdá nasvědčovat tomu, že to je nutně spojeno s nepřipustnou konfuzí, které je tudíž třeba se vyvarovat.

2. 6. 1991

Pojmy vznikají, tj. jsou ustaveny nasouzením. Soud jde tedy před pojmem. Také pojem vztahu můžeme řádně ustavit teprve tak, že nejdříve budeme pronášet nějaké výpovědi o skutečných vztazích. (Nemůžeme začít výměrem pojmu „vztah“, protože tento pojem náleží mezi tzv. kategorie, tj. rozsahem nejširší a obsahem nejchudší pojmy, které nemohou být určeny stanovením příslušného vyššího, obecnějšího pojmu a vymezením specifického znaku, kterým se odlišují od jiných, spadajících pod též obecnější pojem.) Všechno, o čem můžeme něco myslet anebo něco vypovídat, je původně zapojeno v souvislostech, kontextech, tedy ve vztazích; tak se nám to přinejmenším jeví. Naproti tomu nás různé vědecké teorie přesvědčují o tom, že skutečný svět je přetržitý, že má dokonce kvantovou povahu. Snad nejlépe to lze pochopit na zrakovém vnímání, tedy na vidění. Vědy nás poučují o tom, že dojem, že vidíme např. strom, je založen na velikém množství fotonů, dopadajících na buňky naší sítnice. Na žádném z těchto fotonů není nic ze stromu jako celku, ale naše nervová soustava a zejména mozek jako její ústředí jsou schopny na základě obrovské spousty takových nepatrných informací, získaných z oněch fotonů, ustavit jakýsi umělý obraz, takže se nám zdá, že vidíme strom. Je zřejmé, že ony jednotlivé fotóny, dopadnuvší na obě naše sítnice, nemohou nervovému systému ani mozku sdělit nic o stromu, z jehož povrchu k nám dospěly. Informace, kterou přinášejí, nespočívá v jejich izolovaném výskytu, ale především v jejich vzájemné souvislosti a také v jejich souvislosti se stromem. Nervový systém pak pracuje nikoliv se samotnými fotóny, nýbrž rekonstruuje a hodnotí právě ony vzájemné jejich vztahy.

3. 6. 1991